

EL REpte DE DONAR RESPOSTES DEMOCRÀTIQUES A LES PROTESTES A AMÈRICA LLATINA I EL CARIB

ANNA AYUSO

Investigadora sènior per a Amèrica Llatina, CIDOB

La preocupació pel deteriorament de la democràcia a Amèrica Llatina i el Carib (ALC) ha crescut en paral·lel a la proliferació de les protestes i al sorgiment o la consolidació dels lideratges autoritaris. La protesta com a instrument d'acció política col·lectiva ha agafat embranzida arreu del planeta en l'última dècada, però s'ha mostrat particularment activa a ALC, on ha canalitzat el malestar sobre el funcionament de la democràcia i la desafecció de la població vers les elits, particularment els partits polítics i els seus representants. Les enormes expectatives generades per l'anomenada «tercera onada de la democratització» a mitjan dècada dels anys vuitanta del segle xx (i que evoca Samuel Huntington al seu llibre *La tercera ola: la democratització a finales del siglo xx*, de 1994) s'han anat esvainent. La superposició de les diverses crisis ha frustrat les esperances que els ciutadans van dipositar en les institucions democràtiques, si bé no els ha fet desistir de reclamar els seus drets. No hem d'oblidar, però, que el dret de manifestació per exigir respostes a les necessitats ciutadanes i criticar els governs és una part essencial del joc democràtic, i és per això que no l'hauríem de considerar una anomalia. De fet, és en els contextos democràtics on s'obre l'espai per exercir el dret de manifestació i expressió, a diferència dels règims autoritaris, on es restringeix la llibertat de manifestació i es reprimeix qualsevol forma d'expressar oposició al poder. El que sí que fa que les protestes esdevinguin un problema per a la democràcia és la violència, que en alguns casos impregna l'acció reivindicativa,

i sobretot, la resposta desmesurada del Govern de torn davant de les manifestacions i les protestes ciutadanes. El risc de que la violència i la desigualtat acabin afavorint projectes polítics de caire autoritari no és menyspreable i ja té ressò avui en l'opinió pública. Així ho demostra el darrer informe del *Latinobarómetro* de 2021 que recull, d'una banda, un malestar creixent amb el funcionament de la democràcia—que ha perdut partidaris des del 63% del enquestats el 2010 al 49% el 2020—, i, de l'altra, una tolerància cada vegada més gran pels règims autoritaris. I això no és tot. Resulta encara més preocupant veure com la desafecció per la democràcia creix més entre els més joves, que solen ser també els protagonistes de les protestes. Això no vol dir que els que protesten, i els que demanen més mà dura, siguin necessàriament els mateixos, però la suma d'ambdós retrata una generació desesperançada, que reclama canvis més radicals com a resposta a les seves necessitats.

Quins són els objectius de les protestes?

Els motius, les demandes i els desencadenants de les protestes depenen molt de cada una de les circumstàncies de cada país. Els detonants concrets poden ser molt específics, però això no impedeix que tinguin ressò en una gran part de la població, que pot prendre part en la mobilització encara que sigui per diversos motius. Malgrat tot, podem identificar alguns trets comuns que actuen com a caldo de cultiu per a l'esclat de les protestes. Sens dubte, la percepció

de pèrdua de qualitat de vida i la frustració de les perspectives de futur es troben entre les raons principals. Aquest factor no és en absolut nou, però sí que ho és, i de manera significativa, la representació intergeneracional més àmplia i de diferents estrats socials en les protestes, incorporant tant a sectors populars com a classes mitjanes, un fet que indica un malestar social transversal. La forma en què les diverses crisis concatenades han colpejat la ciutadania a partir de l'última crisi financera de 2008-2012, i fins la de la COVID-19, es troben sens dubte a la base del creixent malestar social. Si bé és cert que la bonança viscuda durant la primera dècada del segle XXI pel *boom* dels preus de les matèries primeres va permetre reduir la pobresa, no podem obviar els efectes de les crisis de la segona dècada del segle XXI –augment de la pobresa i la desigualtat– que han incrementat la percepció de desconexió entre les elits i la població. Tot això, sumat a l'afloreament de nombrosos escàndols de corrupció i la col·lusió entre polítics i altes esferes econòmiques, han fet créixer la desconfiança, no només cap als governs, sinó també envers altres institucions públiques, com la judicatura i el parlament, alimentant així la sensació d'impotència davant dels abusos de poder. La ruptura del mandat representatiu ha conduït a l'exploració de vies alternatives d'expressió del descontentament; alguns han optat per la protesta; d'altres han apostat per líders carismàtics autoritaris que es presenten com una alternativa antisistema. El descontentament ha alimentat una radicalització de les demandes i els discursos. La polarització ha erosionat la capacitat de diàleg i de concertació, incrementant la fractura social i premiant els discursos populistes excloents.

Podem afirmar que els resultats de les protestes també han estat diferents. En alguns casos, com va passar a Xile, un problema relativament menor –com la pujada del transport públic el 2019– va detonar una crisi

institucional que va desembocar en un procés constituent. A Colòmbia, les protestes de 2021 contra les reformes tributàries van obligar el Govern d'Iván Duque a revertir-les. A l'Equador, el president Lenin Moreno va haver de fer marxa enrere en el seu intent d'augmentar els preus dels combustibles el 2019, després d'haver declarat l'Estat d'excepció. A Bolívia, les protestes van dificultar la reelecció d'Evo Morales el 2019, que va ser convidat per l'exèrcit a sortir del país. Un any més tard, les mobilitzacions de signe contrari van aconseguir que es convoquessin noves eleccions per acabar amb el Govern de Jeanine Añez. Al Perú, l'any 2020, la destitució del president Martín Vizcarra a mans del parlament opositor va provocar protestes multitudinàries que van forçar la convocatòria d'eleccions a les què, en un ambient fortament polaritzat, van concórrer dos candidats amb posicions extremes. Els resultats ajustats i la fragmentació de les forces parlamentàries van acabar provocant la destitució de Pedro Castillo el desembre de 2022, després d'un intent d'autocop. Després d'això, les protestes assetgen la presidenta Dina Boluarte, amb poca legitimitat i erosionada per la resposta violenta de la policia a les protestes.

Tampoc podem passar per alt les protestes al Brasil, que van acompanyar tot el procés de destitució de Dilma Rousseff el 2016, ni, posteriorment, les manifestacions violentes de seguidors de Jair Bolsonaro el gener de 2023, que es van produir després de la presa de possessió del president Lula da Silva. Als països esmentats, les protestes han tingut un efecte desestabilitzador de les institucions públiques, però no han suposat un col·lapse de les institucions democràtiques. A països com Veneçuela, Nicaragua o Cuba, amb règims obertament autoritaris, les protestes reiterades han servit per denunciar els abusos de poder, però no han aconseguit desestabilitzar els governs –que controlen l'aparell repressor–, ni per afavorir avenços democràtics.

Protestes i salut de la democràcia

El dret efectiu de manifestació i protesta col·lectiva necessita les garanties d'un Estat democràtic i de dret. Quan les institucions no donen resposta a les demandes socials, la protesta és la via natural per canalitzar el descontentament social. Però només en un context en què l'alternança en el control del poder mitjançant institucions democràtiques és possible, les protestes tenen la possibilitat d'influir en les polítiques governamentals. En contextos autoritaris, les protestes solen trobar-se amb respostes violentes i porten a un augment de la crispació social. Això no deslegitima la protesta; ans al contrari, és l'única forma de donar veu al descontentament social, però la capacitat de provocar un canvi és poc probable si no s'aconsegueix penetrar en l'aparell institucional i es compta amb una societat civil molt ben organitzada amb capacitat de mobilització. I no cal dir que aquest és un fet que els sistemes autoritaris intenten evitar.

Una altra qüestió és el paper de les protestes en societats amb institucions democràtiques, sobretot, quan aquestes van acompanyades de violència, tant per part dels manifestants com de la resposta que es dona des de les institucions. Així doncs, cal preguntar-se: fins on és legítima una protesta que, mitjançant la violència, va més enllà de reclams polítics i socials i que posa en qüestió les institucions democràtiques mateixes, reclamant, per exemple, un cop d'Estat o semblant la desinformació i les notícies falses que desqualifiquen o demonitzen l'adversari? També, si les respostes repressives a les protestes legítimes són incompatibles amb la institucionalitat democràtica, condueixen a una escalada de la violència i augmenten la polarització i la fragmentació de la societat. Millorar la salut democràtica, implica donar respostes a les demandes socials que s'exigeixen als governs i atendre les necessitats de la població, promovent polítiques públiques

que garanteixin drets civils i socials i que, alhora, redueixin la vulnerabilitat a la que estan exposades àmplies capes de la societat llatinoamericana. La via autoritària, lluny de donar resposta a aquests reptes, porta a un deteriorament institucional i a l'augment de la violència.

El deteriorament institucional a ALC només es pot reconduir amb una millora del funcionament de les vies institucionals de participació, incloent aquí les protestes contra els abusos de poder i la violència social estructural. La transparència, el diàleg social i el respecte a les institucions democràtiques són el millor antídoto contra la violència. L'exemple de Xile el 2019, que va reconduir les protestes a un procés de reforma constitucional, és paradigmàtic, malgrat les dificultats evidenciades per arribar a un acord. A la banda contrària, hi trobem l'expulsió i desposseïció de la nacionalitat de més de 200 opositors per part del Govern de Daniel Ortega a Nicaragua, a principis de 2023.

L'autoritarisme i les polítiques de confrontació excloent alimenten l'espiral de l'enfrontament social. El descontentament que s'expressa en les protestes necessita una resposta institucional democràtica, que no és una altra que aquella que permeti avançar cap a una justícia social més gran. Les protestes no deslegitimen la qualitat democràtica d'un govern, és la resposta a aquestes protestes la que ens indica la salut democràtica de la societat.

